

Лекція 6. Лекція як основна форма викладу навчального матеріалу у ЗВО. Особливості семінарських, практичних, лабораторних занять соціально-педагогічного спрямування

План

1. Характерні особливості лекції. Види лекцій
2. Основні етапи підготовки лекції.
3. Проведення лекційного заняття.
4. Способи вдосконалення лекції як основної форми організації навчання у ЗВО.
5. Навчальні заняття з домінуючою діяльністю студентів.
6. Семінарське заняття як форма організації навчання.
7. Практичні заняття як основна форма домінуючої діяльності студентів.
8. Специфіка проведення лабораторних занять із соціально-педагогічних дисциплін.
9. Вимоги до складання плану-конспекту практичного, семінарського, лабораторного заняття.

Основні поняття: лекція; функції лекції; різновиди лекцій; докомунікативна та комунікативна фази лекції; дидактичні вимоги до лекції; семінар; просемінар; різновиди семінарів; практичне, лабораторне заняття; тренінг; план-конспект

1. Характерні особливості лекції

Лекція – найдавніша з форм організації навчання університетів. З'явившись у Стародавній Греції та Стародавньому Римі, вона набула особливого поширення в європейських вишах Середньовіччя. Джерел інформації було обмаль, і викладачі або зачитували книжки студентам, коментуючи основні положення, або проголошували систематизовані відомості у вигляді писаних текстів. Студенти конспектували лекції, а потім завчали записане. Лекція домінувала у вищій школі до ХХ ст. Наприкінці ХІХ ст. розпочалася її нищівна критика як основної форми організації навчання. Відомі педагоги вважали, що обмеження навчальної роботи студентів лише лекціями збіднює процес навчання. Так, М. Пирогов наголошував, що лекції мають читатися тільки тоді, коли викладач може запропонувати студентам зовсім новий, не надрукований матеріал.

Однак тривалий час видатні вчені визначалися власне умінням читати лекції. Відомими майстрами лекторської справи були Ф. Прокопович, С. Полоцький, Т. Грановський, М. Остроградський, В. Ключевський, Д. Менделєєв, К. Тімірязєв, П. Яблочков, С. Вавилов, І. Сеченов, І. Павлов, З. Фройд, М. Зеров та ін.

Лекція (з латин. *lectio* – читати) – логічно обґрунтований, послідовний, аргументований і систематизований виклад передбаченого навчальною програмою матеріалу. Як різновид навчального заняття вона відіграє провідну роль в організації навчання, оскільки не лише започатковує знайомство студентів зі змістом навчальної дисципліни, але спрямовує їх подальшу самостійну навчальну діяльність щодо її опанування. Загалом лекцію можна порівняти з дороговказом змісту, шляхів, способів здобуття знань і ставлень до них. Вона вводить студента у певну наукову галузь і встановлює зв'язок із усіма видами його навчальної діяльності: семінарськими, практичними, лабораторними заняттями, практиками, самостійною підготовкою ІНДЗ, курсових, випускних робіт, контрольних заходів тощо.

Лекція за своєю роллю в навчальному процесі є поліфункціональною. Її основні функції:

– *методологічна (наукова)* (формує науковий підхід до навчальної дисципліни, орієнтує в потоці надходжень нових наукових відомостей); – *інформативна (освітня)* (подає адаптовані для сприймання студентами навчальні дані, систему знань);

– *пояснювальна* (розкриває сутність наукових понять, їх визначень);

– *керуюча* (направляє процес засвоєння знань, поступово проводить знання від первинного розуміння до узагальнення);

– *орієнтуюча* (розкриває генезис теорій, ідей, причини виникнення, рекомендує літературу, спрямовує самостійну навчальну роботу студентів);

– *переконуюча* (аргументує та логічно доказує знання, на основі чого усвідомлюється наукова інформація);

– *систематизуюча* (структурує масив знань із навчальної дисципліни);

– *стимулююча* (викликає інтерес до навчальної інформації);

– *розвивальна* (розвиває мислення, увагу, уяву, пам'ять й інші пізнавальні здібності, навчає аналізувати, порівнювати, узагальнювати, систематизувати знання);

– *виховна* (спонукає до соціальної активності, формування особистості майбутнього фахівця).

Переваги лекційного викладу:

- за відсутності посібників із окремих навчальних дисциплін лекція є основним засобом систематизації необхідних предметних знань;
- порівняно з підручником, лекція має більше можливостей щодо врахування новітніх наукових досягнень;
- викладач може враховувати специфіку аудиторії та змінювати змістові акценти;
- розгортається логіка міркувань і суджень («тут і тепер»), яка навчає студентів міркувати;
- знання подаються в певній системі, яка впливає на формування аналітичних і синтезуючих можливостей студентів;
- зосереджується увага студентів на найскладніших питаннях, у яких важко розібратися самостійно;
- озброює студентів не лише знаннями, а й переконаннями, практичними вміннями критично ставитися до наукових проблем;
- забезпечує емоційний контакт лектора та студентів, дає можливості для зворотного зв'язку;
- економно використовує час (за 2 год студент на лекції отримує більше інформації, ніж за такий час самостійної роботи); – окреслює напрями подальшої самостійної діяльності.

Недоліки лекційного викладу:

- базується на репродуктивному навчанні, орієнтує студентів на просте відтворення знань;
- обмежений час не дає можливості висвітлити усі питання належним чином;
- студент на лекції – переважно пасивний слухач, об'єкт педагогічного процесу;
- ґрунтується на мовленні, а більшість студентів краще запам'ятовують інформацію, отриману через зоровий аналізатор;
- встановлено, що навіть після лекції, прочитаної на високому рівні, студенти можуть відновити в середньому 70 % матеріалу через 3 год й 10 % – через 3 дні. На лекції переважно спрацьовує короткотермінова пам'ять;
- дослідження засвідчують, що під час лекції 70 % студентів, не вникаючи в зміст навчального матеріалу, записують усе підряд (так званий стиль «писаря»), 10 % прагнуть усвідомити зміст, а 20 % узагалі займаються сторонніми справами;
- лекція переважно забезпечує засвоєння студентами навчальної інформації лише на першопочатковому рівні розуміння і загального орієнтування в матеріалі. Хоча цей етап також принципово важливий для подальшого засвоєння знань;
- отримання зворотної інформації про рівень розуміння розглянутого на лекції віддалене в часі;
- залежність студентів від поглядів і трактувань понять і явищ викладачами, особливо тими, що мають авторитет чи авторитарний стиль;
- одноманітність і напруженість навчальної роботи призводить до швидкої стомлюваності та зниження уваги. На першій фазі стомлюваності переважають процеси збудження над гальмуванням (шум, рухливість), а на другій – навпаки (апатія, сонливість);
- велика наповнюваність аудиторій під час лекцій, не дає можливості викладачеві ефективно управляти розумовою діяльністю студентів;
- студенти молодших курсів недостатньо володіють уміннями сприймати, осмислювати і записувати необхідний матеріал, а тому швидко втомлюються й уповільнюють темп лекції;
- лекції у ЗВО читають викладачі, які мають вчене звання (доценти, професори), а практичні заняття проводять асистенти, тому лекційний матеріал або репродуктивно відтворюється студентами, або зовсім не використовується;
- великий обсяг годин, який відводиться на лекції, часто призводить до дублювання навчального матеріалу під час вивчення різних предметів.

У практиці сучасного ЗВО читаються лекції таких різновидів за своїм призначенням у навчальному процесі:

- *навчальна* (академічна, тематична, ординарна, основна) – всебічно та систематично розкриває навчальний матеріал із певної теми;
- *вступна* – обґрунтовує роль, основні методологічні позиції та методи науки й дисципліни у професійній підготовці, дає загальне уявлення про завдання та зміст курсу, його взаємозв'язок із іншими науками та предметами, сприяє зацікавленості ним;

– *заклучна* (підсумкова) – завершує читання лекційного курсу, систематизує подані знання, підбиває підсумки, зосереджує увагу на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності;

– *оглядова* – читається на випускних курсах і підсумовує все вивчене раніше перед державними іспитами. Вона не є простим повторенням пройденого, а має на меті здійснити систематизований аналіз основних категорій, понять і наукових проблем предмета;

– *настановча* – окреслює шляхи вивчення дисципліни (переважно на заочній формі навчання або перед практикою). Крім моментів вступної лекції містить докладний аналіз літературних й інформаційних джерел, методичні поради щодо самостійної роботи над навчальним курсом;

– *консультативна* – доповнює, уточнює матеріал навчальної дисципліни, її зміст визначають запитання студентів.

Кожен із різновидів лекційного викладу вносить свої особливості в підготовку та проведення лекційного заняття. Однак загалом кожна лекція складається з докомунікативної та комунікативної фаз, тобто її підготовки і проведення.

2. Основні етапи підготовки лекції

Докомунікативна (проективна) фаза включає роботу викладача, яка переважно має змістовий і методичний характер.

Підготовка передбачає ряд важливих моментів, на яких обов'язково має зосередитися викладач:

1. Розпочинається із ознайомлення з навчальною програмою конкретної навчальної дисципліни, зокрема із логікою побудови курсу, змістом лекційних, семінарських, практичних, лабораторних занять. Додатково викладач має вяснити роль лекційних занять у системі усієї навчальної роботи студентів: проходженні практик, самостійної праці, підготовці курсових, випускних, державній атестації тощо. Встановити взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами професійної підготовки.

2. Ознайомлення з наявними підручниками, посібниками, монографіями з навчального предмета й аналіз того, наскільки в них відображений зміст програми, відповідність навчального матеріалу сучасним досягненням науки, теоретичний рівень і доступність викладу для самостійного вивчення студентами. Педагог повинен орієнтуватись, як навчальна дисципліна, яку він викладає, представлена в літературних джерелах, що можна запропонувати студентам для самостійного опрацювання, а що потрібно детально розглянути під час лекцій. Необхідно враховувати щорічне поповнення друкованими й електронними надходженнями галузі.

3. Визначення теми й мети лекції. Тема фактично окреслює змістові межі навчального матеріалу дисципліни. Водночас вона визначає місце лекції в системі лекційних занять, закріплює за нею особливий предмет вивчення (категорії, поняття, явища, події тощо). Усі теми лекцій навчальної дисципліни є її змістовим каркасом, елементи якого перебувають у взаємозв'язку. Тому якщо викладач збирається читати одну із них, то він тим самим або продовжує, або завершує якісь започатковані знання. Мета кожної лекції зумовлена трьома важливими обставинами. По-перше, загалом навчальними особливостями лекційного заняття, яке носить науково-навчальний характер. Воно призначене для того, щоб закладати основи наукових знань, тобто ознайомлювати з основними методологічними і теоретичними положеннями науки, її мовою, прикладними напрямками, певною системою наукових знань. Формувати ставлення до науки, розуміння її завдань і перспектив розвитку, прагнень до поглибленої самостійної роботи, експериментальних досліджень, практики. Зміст конкретної лекції може бути різностороннім і включати висвітлення завдань, методів та успіхів науки і наукової практики; розгляд різних загальних і конкретних проблем науки; окреслення шляхів наукових досліджень; аналіз історичних подій; критику чи наукову оцінку стану теорії і практики; вивчення професійного досвіду, що базується на положеннях науки. По-друге, мета зумовлюється приналежністю курсу до блоку методологічно-теоретичних чи технологічних дисциплін. У першій групі будуть домінувати установки на детальне ознайомлення з понятійним апаратом і теоріями, а в другій – на вивчення алгоритмів, моделей, технологічних правил, досвіду фахівців. По-третє, враховувати загальний рівень підготовки і розвитку студентів. Студенти молодших і старших курсів різняться можливостями сприйняття і осмислення наукової інформації. І ті, й інші мають працювати на межі вищих інтелектуальних можливостей.

4. Підбір навчального матеріалу стосовно теми. Опрацювання наукової літератури, інтернет-джерел для збирання необхідної щодо теми і мети лекції інформації. Перевірка навчального матеріалу,

ілюстрацій, прикладів, які будуть пропонуватися студентам на доцільність, потрібність, якість, запам'ятовуваність.

5. Здійснення специфікації змісту – вибір змісту, основних понять, категорій, які будуть донесені до студентів у процесі лекційного заняття. Бажано повідомити список понять студентам, щоб вони мали змістові орієнтири під час лекції та для проміжного контролю.

6. Вибір виду лекційного викладу: дедуктивний, індуктивний, традуктивний, пояснювально-ілюстративний, проблемний, інтерактивний тощо.

7. Розробка плану (послідовності викладу) лекції. Це фактично короткий перелік основних позицій і підрозділів змісту. Найкращий варіант – коли навчальний матеріал поділяється пропорційно на 3–5 питань. План надає лекції цілісного вигляду й орієнтує студентів на основну ідею лекційного викладу. Дидактичними експериментами доведено, що лекція, прочитана за повідомленим слухачам планом, забезпечує запам'ятовування матеріалу на 10–12 % повніше.

8. Добір і систематизація методів, засобів, прийомів, які будуть використані під час лекції.

9. Підготовка детального тексту лекції (17–20 сторінок), яка розрахована на дві академічні години. У ньому фіксується теоретичний матеріал (зміст і тлумачення основних понять, їхня етимологія) та різноманітні приклади, факти. Теоретичний аспект надає лекції науковості, а посилання на приклади – практичного звучання. Однак для лекції шкідливе перевантаження і теоретичним, і практичним матеріалом. Д. Менделєєв писав: «Лекція, перевантажена фактами, нагадує вогнище, яке так завалене дровами, що починає гаснути». Речення тексту повинні бути короткими (не більше 15 слів).

10. На основі докладного тексту пишеться стислий конспект лекції, де передбачаються такі компоненти, як тема, мета, основні поняття, література, представлення змісту та способів і засобів викладу у вигляді таблиці:

Основні питання лекції (план)	Орієнтовне дозування часу (хронометраж)	Основні поняття, які викладаються	Основні методи викладання	Основні засоби навчання	ФОПД

Основний зміст тексту лекції переноситься на каталожні картки (чи листки формату А 5) у формі коротких тез, статистичних даних, опорних сигналів, схем, скорочень, вказівок, які буде дано під запис, де матиме місце обговорення, заповнення таблиці тощо. Власне, такий конспект і картки-листочки (з маркуванням головного) і стають для викладача візуальною опорою під час читання навчально-наукової лекції. Відсутність будь-яких записів призводить до нераціонального використання лекційного часу, відволікання від стратегічної лінії викладу навчального матеріалу, порушення його системи.

11. Створення допоміжного, резервного фонду дидактичних матеріалів для лекції (приклади, факти з періодики, телепередач, випадки із життя, факти для підтримки позитивного емоційного настрою студентів тощо). У методичному «банку» викладача мають знаходитися заздалегідь підготовлені додаткові факти, методи, засоби, які можуть знадобитися йому у конкретній ситуації під час читання лекції.

3. Проведення лекційного заняття

Комунікативна фаза лекції – це безпосередній виклад навчального матеріалу. Відбувається з урахуванням основних структурних компонентів:

І. Вступ:

- організаційна частина; визначення рівня готовності студентів до сприйняття тощо;
- встановлення контакту з аудиторією, демонстрація особистого позитивного психо-емоційного стану і готовності до взаємодії, подолання бар'єрів;
- можливий стислий змістовий огляд попередньо викладеного лекційного матеріалу (5–6 хв), до якого залучаються студенти;
- повідомлення теми й мети лекції, мотивування важливості навчального матеріалу, який вивчатиметься, для майбутньої професійної діяльності, створення у студентів позитивної установки на його засвоєння.

II. Основна частина:

– повідомлення плану лекції, літератури (за потреби), основних понять;
 – актуалізація важливих теоретичних положень, на яких ґрунтується зміст виголошеної лекції і які студентам відомі з попередніх навчальних занять чи з власного досвіду. Для цього перед ними можуть ставитися питання, на які немає готової відповіді. Шляхом мозкового штурму студенти залучаються до виголошення власних міркувань, ідей тощо;

– під час викладу навчального матеріалу викладач має стежити за логічною послідовністю, чіткістю визначення ключових положень («Найменша неясність у голові учителя перетворюється в нічну темряву в головах його учнів», – писав К. Ушинський), доступністю. Студенти здатні працювати (сприймати інформацію) лише за умови розуміння того, про що йдеться. Завершувати кожне питання лекції підсумком і мотивованим переходом до наступного;

– викладач має володіти ініціативою, стимулювати й утримувати увагу студентів, активізувати їхню мислительну діяльність, керувати процесом засвоєння знань, такими операціями, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, розрізнення, узагальнення тощо. Орієнтуватися на те, що існує природна динаміка лекції, яка включає чотири фази: початок сприйняття (4–5 хв), оптимальна активність сприйняття (25–30 хв), фази зусиль (10–15 хв) і виразної втоми (кризи уваги). Безумовно, прояви та періодичність криз індивідуальні й викладач має стежити за тим, коли вони починають проявлятися у більшості присутніх через шум в аудиторії, позіхання, голосне зітхання тощо. Таких криз уваги може бути 2–4 протягом лекції. Викладач має відчувати наближення кризи з початком фази зусиль і знизити ступінь напруження уваги, запропонувати цікавий приклад, репліку, жарт, гумористичний вислів тощо. Враховуючи те, що у період ослаблення уваги деякі студенти не вникають у сутність головних ідей лекції, педагог може повторити їх декілька разів під час лекційного заняття;

– налагодження зі студентами контактів візуального (зорового) та вербального (мовленнєвого) характеру, які полягають у встановленні зворотного зв'язку і розумінні, на якому рівні сприйняття навчального матеріалу вони знаходяться, запрошенні присутніх до міркувань, роздумів («Якою є Ваша думка?», «Наскільки правомірний такий підхід?» тощо), реагуванні на спонтанні запитання. Важливим є пізнавальний контакт, коли викладач створює перед студентами ілюзію, що знання народжуються «тут і тепер», безпосередньо на їхніх очах і за їхньою участю в оцінюванні фактів і підведенні підсумків;

– керівництво студентами щодо ведення записів лекційного матеріалу. Конспектування сприяє роботі моторного компонента пам'яті. Записаний матеріал у подальшому використовується для поглибленого засвоєння й обробки навчального матеріалу. Але конспект корисний тоді, коли орієнтований на одночасну зі слуханням лекції розумову переробку матеріалу, на виділення та фіксацію в тезисноаргументованій формі головного змісту лекції. Саме тому формування культури ведення лекційних записів – важливе педагогічне завдання викладача;

– на аудиторію впливає не лише зміст лекції, а й лінгвістичні особливості її виголошення, тобто грамотна побудова речень, використання урізноманітненого лексичного запасу, синонімів, образів, порівнянь, риторичних запитань. Речення мають бути короткими, простими. Водночас лекція повинна виголошуватися науковою мовою й не допускати примітивізації, вульгаризації наукових положень;

– важливу роль відіграють паралінгвістичні засоби впливу на слухачів:

- темп мовлення. Для гуманітарних наук – 70–90 слів за хв. Виголошення понад 100 слів за хв є зашвидким, а до 60 слів – уповільненим;

- висота й потужність (читати лекцію потрібно доволі голосно, щоб чули, і доволі тихо, щоб слухали), природна модуляція голосу, інтонація, логічні наголоси й акценти, паузи. Останні варто робити перед повідомленням важливих наукових положень, щоб загострити увагу присутніх;

– у ході лекції викладач використовує і кінетичні засоби впливу на студентів. Сюди належать зовнішність і охайність, контроль надмірної (механічної) жестикуляції. Жести та міміка мають бути логічними (визначені тим, що говориться). Поза під час виступу вибирається стійка, але не одноманітна, щоб не стомлюватися. В жодному разі не можна переміщуватися по аудиторії. Це розпорошує увагу студентів і негативно впливає на сприйняття матеріалу.

III. Завершальна частина:

– узагальнення в стислих формулюваннях основних положень лекції, логічне завершення її як цілісного утворення;

– визначення рівня розуміння (перевірка, уточнення, запитання від студентів);

– виголошення завдань для самостійної навчальної роботи студентів, семінарських і практичних занять;

– змістове орієнтування на наступну лекцію.

Викладач у процесі підготовки та проведення лекцій має демонструвати такі *якості й уміння*:

1. Ерудованість. Обізнаність із найновішими досягненнями науки, яка викладається. Широта знань дає можливість педагогу глибоко проникнути в сутність питання, що вивчається, конструювати знання відповідно до можливостей аудиторії, породжувати експерти.

2. Емоційність. Це має бути особлива інтелектуальна емоційність, яка активізує слухачів. Проте викладач повинен пам'ятати, що він читає не публічну і не популярну за своїм характером лекцію, а навчальну та наукову. Надмірна захопленість і емоційність може призвести до чуттєвого сприйняття за рахунок пониження активності мислительної діяльності студентів. Відомо, що емоційне сприйняття обернено пропорційне вольовим зусиллям, спрямованим для пізнання предмета вивчення. Також емоційне збудження може перевтомлювати нервову систему слухачів.

3. Самоспостереження та самоконтроль за власним способом викладання, його ефективністю, аналіз рівня уміння читання лекції.

4. Емпатійність. Відчувати, що студенти під час лекції виконують важку працю й можливості їхньої здатності до сприйняття інформації не однакові. Не дратуватися від якихось нелогічних дій чи запитань з їх боку.

5. Впевненість і природність. Голос, міміка, пози, жести не повинні бути штучними, надуманими, демонстративними, але переконливими.

6. Педагогічна чутливість. Розуміння причин бар'єрів, які можуть виникати під час лекції: перцептивних (надостатнє врахування закономірностей сприйняття слухачами – неадекватний темп, погана дикція, незрозумілість висловлювань); значенневих (наявність у студентів упередженості щодо актуальності пропонованого для них навчального матеріалу); логічних (розходження в поглядах на трактування фактів, понять тощо). Прагнення їх подолати.

4. Способи вдосконалення лекції як основної форми організації навчання у ЗВО

У практиці викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного спрямування використовуються різні способи для подолання недоліків лекційного викладу. Pozнайомимось з основними напрямками пошуку ефективних шляхів удосконалення лекційних занять:

І. Активізація пізнавальної діяльності студентів за допомогою проблемного викладу.

На *проблемній лекції* ставиться й вирішується за допомогою студентів навчальна проблема. Вона здатна активізувати пізнавальну діяльність студентів.

Лекція з елементами проблемного навчання відрізняється своєю композиційною будовою від основної тематичної.

Виклад питань теми розпочинається постановкою перед студентами певних навчальних і наукових проблем. Прийоми створення проблемних ситуацій:

1. Розкриття лабораторії наукового пошуку. Хрестоматійним прикладом цього прийому є використання його К. Тімірязевим під час читання публічних лекцій про життя рослин. Поставивши перед слухачами запитання: «Чому корінь і стебло ростуть у протилежні сторони – одне в землю, інше в повітря?», він розповідав про декілька спроб учених пояснити це явище (гіпотези про роль світла, силу тяжіння тощо), тим самим запрошуючи присутніх стати учасником міркувань і мислительних експериментів.

2. Показ боротьби ідей, теорій концепцій в історичному та сучасному плані. Наприклад, під час вивчення «Основ фамілістики» викладач повідомляє про появу та сутність двох основних теорій походження сім'ї – патріархальної й еволюційної і ставить проблему про можливість їхнього співіснування.

3. Безпосередня постановка проблеми. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Соціальна політика і соціальна робота в Україні» викладач ставить таку проблему: «Чи можливо в нашій країні в сучасних умовах забезпечити об'єктивну адресну допомогу малозабезпеченим і бідним громадянам?».

4. Виклад інформації, яка містить суперечні або протилежні думки. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Основи соціально-правового захисту особистості» педагог повідомляє,

що здійснення евтаназії в деяких зарубіжних країнах викликало і позитивні, і негативні відгуки в ЗМІ. Чому?

5. Звернення уваги на те чи інше життєве явище (ситуацію), яке потрібно пояснити. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Соціальна педагогіка» викладач запитує в студентів: «Чому шкільний соціальний педагог часто здійснює невластиві йому професійні функції?».

6. Повідомлення фактів, які важко зрозуміти. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Екокультура особистості» педагог розповідає, що в нашій країні серед населення водночас зростають рівні освіченості, вандалізму й екологічного безкультур'я. Чим це пояснити?

7. Зіставлення життєвих знань із науковими. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка сімейного виховання» викладач повідомив такий факт: «Під час зборів практичний психолог рекомендував батькам у спілкуванні з підлітками користуватися “Я-повідомленням”, на що один із батьків відповів, що постійно розповідає про свою позицію сину, але результату – жодного».

8. Постановка завдань із кількома можливими шляхами розв'язання. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Профілактика девіантної поведінки» викладач звернувся до студентів, щоб вони поміркували над такою проблемою: «Якими шляхами здійснювати профілактику тютюнозалежності підлітків?».

9. Прогнозування нового, ще не здійсненого. Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості» викладач звертається до студентів, щоб вони поміркували, чи зміняться соціалізаційні процеси (і як) в Україні, коли вона стане членом ЄС?

На основі певної ситуації в бесіді зі студентами формулюється й розглядається проблема. Це може здійснюватися такими способами, як проблемний виклад (коли за браком часу педагог акцентує проблеми й сам розкриває шляхи їх вирішення) чи частковий пошук (студенти міркують, висловлюють припущення, аналізують інформацію тощо). Частковий пошук, активізуючи більшість, усе ж має низку вузьких місць, які необхідно врахувати викладачеві:

1) добір значної кількості запитань, які повинні логічно поєднуватись одне з одним, щоб формувати цілісну картину знань. Проблемні питання розміщуються у визначеній щодо значущості послідовності, за якої вирішення однієї проблеми сприяло б розумінню наступної;

2) студенти не завжди здатні вловити задум викладача й відхиляються у своїх відповідях від основної проблеми. Іноді в них виробляється потреба працювати на відгадування того, що прагне почути педагог;

3) щоб побудувати системні знання, викладач має постійно узагальнювати й робити чіткі висновки з висловлених припущень. Інакше в пам'яті деяких студентів можуть закарбуватися зовсім не ті знання, які відповідають темі, оскільки, крім розвитку мислення, проблемна лекція має формувати знання фундаментальних понять науки.

Складним є і питання структурування проблемної лекції. Якщо проблема стосується всієї лекції, то проблемна ситуація створюється відразу після оголошення теми, а вона поділяється на 2–3 питання (чи гіпотетичні шляхи), які фіксуються та відіграють роль плану лекції. Загалом кількість питань залежить від змісту проблеми й уміння педагога поділити інформацію на самостійні «порції» закінчених даних. Аналогічно (але в меншому масштабі) здійснюється викладання за окремими питаннями, кожне з яких може мати власні проблемні ситуації.

Послідовно, спонукаючи студентів до вирішення проблемних питань, крок за кроком педагог веде аудиторію до поставленої мети. У ході проблемної лекції студент може здійснювати пошук формулювання проблеми; розрізняти знане та невідоме; висувати гіпотезу щодо поставленої проблеми; розробляти план її вирішення; висловлювати аргументи та докази власної гіпотези; перевіряти правильність отриманих результатів; робити висновки тощо. Завдання викладача – вміла, якісна та зрозуміла постановка основних і уточнюючих запитань, швидка орієнтація у відповідях студентів, уміння вчасно, виважено, точно формулювати висновки.

Проблемний виклад матеріалу може здійснюватись і у вигляді індуктивної бесіди, коли на основі поданих фактів і ситуацій студенти роблять узагальнення, виводять теоретичні положення.

Бінарна лекція (лекція-дискурс) – проблемний виклад навчального матеріалу в діалозі двох викладачів. Перед студентами відбувається наукова полеміка між представниками двох наукових шкіл

чи теоретиком і практиком відносно змодельованої або реальної ситуації, обговорення теоретичних та практичних питань. Лекція відбувається так: один із лекторів протягом певного часу (10–15 хв) викладає свої думки з певної проблеми, інший слухає й після закінчення виступу запитує, доповнює чи заперечує, після чого вони обмінюються ролями. Студенти активізують свою пізнавальну діяльність шляхом розуміння діалогу, участі у створенні проблемної ситуації, у розгортанні системи доказів, задаючи запитання.

Провокування. У ході лекційного викладу педагог намагається викликати в студентів сумнів у знаннях, теоріях, судженнях учених або і власних висловах, доводячи їх до абсурду. Провокує дискусії, здійснює «блискавичне» дослідження за допомогою «мозкового штурму».

Розробка алгоритму. Цей прийом надає проблемності навіть тій лекції, яка спрямована на формування у студентів професійних знань. У ході ознайомлення з певними вміннями студенти зосереджують увагу на поставленому завданні – відтворити наприкінці лекційного заняття послідовність розглянутих дій і операцій у вигляді сформованого алгоритму. Це забезпечує умови для первинного застосування цих умінь.

II. Використання можливостей зорового сприйняття інформації.

Лекція-візуалізація (з латин. – зоровий). Використовуючи програму Power Point, викладач готує лекцію-презентацію для її мультимедійного представлення (або через інтерактивну дошку). Оптимальний обсяг – до 40 слайдів. Оптичний ряд із більшої кількості втомлює студентів. Пропонована інформація має бути чіткою й однозначно відображати вузлові моменти та відповідні логічні зв'язки лекції. Вона повинна містити мінімум тексту, переважно наповнюватися фотографіями, малюнками, ілюстраціями, нескладними схемами, таблицями, графіками, моделями тощо. Зображення мають подаватися крупним планом. Наочні матеріали виступають носіями змістової інформації. При належному технічному обладнанні можна в ході лекції-презентації використовувати фрагменти відеофільмів, телепередач із Інтернету. Між слайдами повинен простежуватися змістовий зв'язок. При створенні слайдів уникати надмірного використання ефектів й анімованої графіки. Текст повинен контрастувати з фоном. На останньому слайді необхідно розмістити загальні висновки. Читання лекції-презентації зводиться до вільного, розгорнутого коментування підготовлених матеріалів, у якому студенти беруть активну участь, а також виконання певних завдань на інтерактивній дошці.

Робота над розумінням тексту. Під час лекції за допомогою мультипроєктора викладач передає певний вислів. Він зачитує текст і пропонує студентам поміркувати над ним і записати в зошити власне тлумачення. Потім обмінюється з ними думками.

Кінофрагменти. Відеотехніка дає можливість під час лекції через кіноурипки чи телепередачі демонструвати будь-які явища та процеси, які неможливі безпосередньо спостерігати. Це унаочнює усний виклад, робить його більш зрозумілим. Готуючи відеоматеріали на заняття, викладач повинен орієнтуватися на їх цільове фрагментарне використання, не перетворювати лекцію в кіносеанс. За рекомендаціями дидактів, тривалість демонстрації не повинна перевищувати 20 хв.

Схеми і таблиці. Лекційна наочність особливо необхідна при узагальненні та систематизації знань. Найкраще, коли викладач малює та створює схеми прямо на дошці, в демонстраційному режимі.

III. Пошук різноманітних прийомів свідомого сприйняття студентами лекційного матеріалу та підтримки їхньої уваги.

У практичній діяльності викладачів нагромаджено значну кількість таких методичних *приймів*:

Лекція із задалегідь запланованими помилками. Зазвичай вони мають бути нескладними й не у великій кількості. Викладач на початку заняття повідомляє список можливих видів помилок (змістові, методичні тощо). Завдання студентів – фіксувати їх на полях конспекту під час лекції. На розбір помилок викладач відводить 10–15 хв наприкінці заняття.

Лекція у вигляді прес-конференції. Викладач пропонує письмово поставити йому запитання з оголошеної теми. Протягом 3–4 хв студенти формулюють їх і передають викладачеві. Він 5 хв групує запитання й дає на них відповіді у вигляді зв'язного тексту. Може відзначати глибокі, змістовні, гарно сформульовані запитання.

Вікторини на лекції. Заняття може розпочинатися зі стислого змістового огляду попередньо викладеного матеріалу у вигляді коротких вікторин з метою контролю знань і повторення. На це витрачається 5–7 хв. Викладач готує короткі запитання та задає їх студентам. Це може відбуватись у вигляді рольової гри «Брейн-ринг». Студенти поділяються на дві команди (переважно за рядами). Їм надається право почергово (або на швидкість) відповідати. На дошці фіксуються результати за правильні відповіді. Після закінчення викладач стисло підбиває підсумки.

Обмін запитаннями. Прийом подібний до вікторини. Викладач поділяє студентів на дві групи, кожна з яких готує запитання з тлумачення понять, які вивчалися на попередніх лекціях, і на початку чи наприкінці пари задають їх одна одній і дають відповіді.

Ознайомлення з поняттями. Наприкінці лекції викладач дає студентам таке домашнє завдання: виписати зі словників визначення основних понять наступної лекції. Під час наступного заняття він звертається до зібраної інформації та її розуміння.

Робота з планом лекції. На початку заняття викладач повідомляє лише першу частину плану. Після її розгляду він звертається до аудиторії з проханням визначити, у якому змістовому напрямі можливе подальше читання лекції. Тобто, студенти спільно з викладачем формулюють решту пунктів плану.

Лекція з текстовою опорою (з путівником). Викладач у скороченому вигляді розробляє тези лекційного матеріалу (т. зв. мікроконспект лекції), тиражує та роздає студентам перед заняттям. Під час лекції він розгорнуто коментує матеріал, даючи змогу студентам записувати тлумачення на розданих листках (у спеціально пропущених місцях).

Лекція-конспект. Студенти наперед відповідно до завдань викладача шукають матеріали і складають опорні конспекти лекції. Під час заняття педагог постійно звертається до інформації, яку підшукали студенти, і коментує її.

Лекція з паузами. У періоди, коли настає криза уваги (через 30–35 хв викладу), педагог пропонує студентам обговорити прослуханий матеріал, зачитати записані основні думки й обмінятися враженнями. Така робота відбувається попарно. Ті, хто сидить поруч, працюють за таким алгоритмом: 1-ша хв – один висловлює свою думку, другий слухає; 2-га хв – навпаки. На 3-й хв викладач вибірково запитує когось із аудиторії та продовжує заняття.

Лекція-консультація. Може проходити декількома способами:

1. Викладач 50–70 % часу заняття подає навчальний матеріал, а потім відповідає на запитання студентів.

2. За декілька днів до лекції педагог повідомляє її тему й пропонує підготувати письмові запитання. На занятті він роз'яснює тему, дає відповіді та залучає студентів до дискусії.

3. Програмована консультація. Викладач під час лекції пропонує студентам відповісти на підготовлені запитання, після чого аналізує відповіді й обговорює неточні та неправильні формулювання. Він має знати, що запитання не надходять, коли вивчення нового матеріалу не викликає труднощів; слухачам здається, що вони все знають; тема повністю нова, і студенти не уявляють її труднощів.

Лекція зі зворотним зв'язком. Після закінчення логічного фрагмента лекції чи наприкінці заняття викладач зачитує (чи демонструє проектором) закриті тести. Студенти в цей час заповнюють попередньо роздані картки. Зразок подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

№ групи		Відповідь на запитання						Кількість	
		I	II	III	IV	V	VI	правильних відповідей	балів
№ теми									
Прізвище									

Викладач може враховувати результати тестування в поточному контролі.

Ознайомлення з літературою. На вступній лекції викладач ознайомлює студентів із основною літературою навчальної дисципліни. Він або демонструє кожну книжку, коментуючи її зміст, розповідаючи про авторів, або робить це за допомогою мультимедійної презентації.

Ознайомлення з відкриттями. Лекція присвячується інформуванню про найновіші здобутки науки з аналізом і коментуванням цих надбань для професійної діяльності.

Конспектування. Викладач навчає студентів (особливо молодших курсів) правильно (структуровано) записувати лекційний матеріал, виділяти в ньому головне та здійснює перевірку конспектів задля оцінювання умінь конспектувати.

Продовження початого. З деякими нескладними для самостійного опрацювання питаннями теми лекції викладач пропонує студентам розібратися самим. Він націлює їх на подальшу роботу, пропонує змістові напрями та літературні джерела для опрацювання, а також рекомендує залишити певну кількість сторінок у зошиті, щоби згодом тезисно записати результати праці.

5. Навчальні заняття з домінуючою діяльністю студентів

Навчальні заняття, які проводяться у ВНЗ можна за переважаючою діяльністю суб'єктів навчання умовно поділити на дві групи: ті, в яких головну інформативну роль виконують викладачі (лекція, консультація), і ті, в яких студенти відіграють головну роль, формуючи, закріплюючи, узагальнюючи, систематизуючи знання, застосовуючи їх у практичній роботі, демонструючи уміння та навички (семінарські, практичні, лабораторні, індивідуальні заняття).

Другий різновид навчальних занять є основним в остаточному формуванні знань, умінь, компетентностей студентів. Від рівня їх проведення значною мірою залежить якість професійної підготовки майбутніх фахівців. Саме це спонукає викладачів і методистів здійснювати пошук способів удосконалення семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних занять. Перетворити їх на засіб активізації мислительної та практичної діяльності студентів. Зробити все для того, щоб вони відчували результативність власної навчальної роботи під час підготовки до занять і в ході їх проведення. Відчували своє професійне зростання в теоретичному та практичному напрямках.

У практиці викладання соціально-педагогічних дисциплін нагромаджено значний досвід проведення семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних занять. Поряд із традиційними формами цих навчальних занять практикуються такі способи, які акцентують гуманітарний характер соціально-педагогічної підготовки. Це, зокрема, інтерактивні, ситуаційні, ігрові й інші технології. Окрім того, постійно відбуваються інноваційні пошуки в напрямі удосконалення семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних занять щодо охоплення працею усіх учасників заняття та їх об'єктивного оцінювання. До цього спонукає запровадження у вищій школі кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Необхідно зазначити, що в практиці проведення навчальних занять із дисциплін соціально-педагогічного спрямування, що відображають гуманітарну сферу, семінарські, практичні, лабораторні заняття часто носять інтегрований характер, поєднуючи особливості кожного з цих різновидів.

6. Семінарське заняття як форма організації навчання

Семінар (із латин. – розсадник знань) – один із основних видів навчального заняття, який передбачає самостійне поглиблене опрацювання студентами теоретичного матеріалу навчальної дисципліни та підготовку доповідей, рефератів, повідомлень, суджень.

Семінарська форма навчання виникла в Стародавній Греції та Римі. Але в європейських університетах вона відновилася тільки з XVII ст. Основним завданням семінарів стала праця студентів над літературними джерелами, які стали доступними для масового читання з розповсюдженням книгодрукування.

Керували ними видатні вчені, які залучали студентів до дослідницьких занять. Тому вони набували пошукового характеру, а їхня тематика доповнювала той матеріал, який подавався під час лекцій.

Завдання семінарів:

- поєднати лекційну форму навчання із систематичною самостійною роботою студентів над підручниками, посібниками, першоджерелами тощо;
- виробляти досвід пошуково-дослідницької діяльності;
- формувати інтерес до окремих наукових і навчальних проблем;
- формувати вміння писати на основі логічно структурованого матеріалу доповіді, реферати, виголошувати доповіді чи повідомлення, аргументувати власну точку зору на предмет обговорення;
- орієнтувати студентів на підвищення культури навчальної праці;
- забезпечувати засвоєння знань, умінь і навичок;
- здійснювати контроль і перевірку теоретичних знань студентів; – коректувати їхні знання, уміння й навички.

Семінари сприяють формуванню у студентів навичок самостійної роботи з науковими джерелами, виявляють індивідуальні здібності й нахили студентів, привчають точно формулювати свою точку зору, логічно розмірковувати, добирати докази, контролювати власні емоції, бути толерантними до позицій інших.

Загалом у ході професійної підготовки соціальних педагогів використовують семінари двох типів:

- 1) із поглибленим вивченням лекційного курсу задля ґрунтовного опрацювання найважливіших методологічно значимих тем;
- 2) які мають дослідницький характер і не пов'язані своєю тематикою з лекціями, передбачають поглиблене самостійне вивчення студентами окремих наукових проблем.

У практиці навчальної роботи залежно від форми проведення, виділяють такі різновиди семінарів:

I. Просемінар – навчальний семінар. Його завдання – навчання студента під керівництвом викладача способів самостійної роботи, підготовка виступів, доповідей, рефератів, написання тез, анотацій тощо. Цей вид використовується на I курсі, коли студенти вперше розпочинають підготовку до циклу семінарів певної навчальної дисципліни.

Якщо першокурсники не здобули необхідних умінь на просемінарах, то вони постійно стикаються з труднощами на власне семінарах.

Просемінари практикуються й тоді, коли студенти (через об'єктивні причини) не підготувалися до семінару й викладач пропонує скористатися літературними джерелами, періодичними виданнями, хрестоматіями для самостійної роботи. Іноді педагог використовує поєднання просемінару та семінару, тобто частину заняття студенти можуть користуватися конспектами, джерелами, консультуватися з ним, а потім за опрацьованим навчальним матеріалом відбувається власне семінар.

II. Семінар у вигляді бесіди (семінар «запитання–відповідь», семінар обміну інформацією). Студенти самостійно готуються до заняття відповідно до теми, плану та рекомендованої літератури.

III. Семінар виголошення доповідей. Попередньо студенти вибирають і готують реферати відповідно до запропонованого переліку та вимог (указується спосіб викладу, обсяг).

Завдання доповідача – переконати слухачів у вагомості зібраної ним інформації, акцентувати увагу на головних положеннях. Вимоги до виступів студентів на семінарах:

- доповідь повинна мати мету та структурований план (вступ, глибоке й аргументоване висвітлення питання, узагальнення, висновки);
- виступ має бути стислим (5–10 хв);
- переконливе, чітке й осмислене донесення найважливіших сторін проблеми.

Окрім підготовленого реферату (виступу) доповідач має орієнтуватись у темі семінару, оскільки запитання, які йому задають викладач і студенти, передбачають володіння всім навчальним матеріалом заняття.

Для активізації пізнавальної діяльності студентів під час підготовки та проведення такого виду семінару практикується завчасне визначення ролей, які вони виконуватимуть під час заняття.

Доповідач має висловити ті положення, факти й поняття, які загалом представляють головну концепцію, яка існує з цього питання.

Співдповідач добирає факти, приклади й аргументи до основного виступу, щоб доповнити його.

Опонент незалежно від доповідача готує реферат із того самого питання, але з критичної (неординарної) точки зору.

Експерт має кваліфіковано порівняти висловлені позиції, вказати позитивні сторони виступів.

Асистент відповідає за надання допомоги для підготовки до семінару (забезпечення наочності, мультимедійного представлення тощо).

IV. Семінар-конференція. Присвячений обговоренню певної соціально-педагогічної проблеми, нових книг, праць учених тощо.

Наперед студенти ознайомлюються з предметом (питанням, книгою) та планом конференції.

V. Семінари-диспути. Диспути й дебати – одна з найдавніших форм навчання у виші (поряд із лекцією), у якій студенти демонстрували свої знання й уміння відстоювати їхню правомірність. Дискусія (з латин. – розглядаю, досліджую), диспут (із латин. – досліджую, сперечаюся), дебати (з фр. – сперечатися), полеміка (з грец. – військова майстерність) фактично означають обмін думками, публічне обговорення суперечного питання, зіткнення різних поглядів.

Основою обговорення стають певні соціально-педагогічні поняття, способи та засоби дії, різні варіанти пояснення явищ, прогнози розвитку, протилежні оцінки та напрями досягнення результату. Семінар-диспут може бути присвячено події, яка нещодавно відбулась і є актуальною для розуміння. Головна мета заняття – з'ясувати позиції, переконання учасників та умінь відстоювати й аргументувати власні судження.

VI. Семінар-мозковий штурм (мозкова атака, брейн-стормінг –Brainstorming). Форму започаткував у середині ХХ ст. американський психолог А. Осборн. Мозковий штурм як вид навчальної роботи характеризується розділенням процесів генерації ідей і їх аналізу в часі і/або між учасниками («генераторами ідей» та «експертами»), спрямований на пошук нестандартних шляхів вирішення питання. Під час проведення навчальних занять, зокрема семінарських, брейнстормінг здатен стимулювати творчу колективну активність учасників до продукування максимально можливої кількості різноманітних (нестандартних, деколи абсурдних, фантастичних) ідей для розв'язання проблеми. Він

може застосовуватися для перевірки та закріплення знань; повторення й узагальнення вивченого матеріалу; пошуку ідей щодо вирішення соціально-педагогічних проблем, планування дій, проєктів; проблемного навчання на етапі висунення гіпотез тощо. Брейн-стормінг може використовуватись як метод (короткотривало) і протягом усієї тривалості заняття.

VII. Спецсеінар. Особливий різновид сеінару, який проводиться на старших курсах. Він не передбачає лекційного курсу, а спрямований на формування у студентів умінь і навичок здійснення наукових досліджень. Кафедра розробляє й затверджує тематику спецсеінару, кількість годин, відведених на його проведення, перелік провідних тем доповідей і список літератури. На вступному занятті викладач акцентує увагу студентів на значущості теми спецсеінару, ознайомлює з його організацією, дає методичні рекомендації щодо підготовки повідомлень (обсяг, структуру тощо) та розробку технологічних карт (як, у якій послідовності має на практиці реалізовуватися матеріал, зібраний під час дослідження). На цьому ж занятті кожен студент (або група з 2–3 осіб) обирає відповідну тему й опрацьовує її.

Отже, спецсеінари дають змогу старшокурсникам не лише продемонструвати вміння дослідницької навчальної роботи, а й набути досвіду організації навчальної діяльності однокурсників.

7. Практичні заняття як основна форма домінуючої діяльності студентів

Практичні заняття з'явилися у XIX ст. як супровід до лекцій під час викладання точних і природничих наук. На них студенти розв'язували задачі, формували певні вміння.

Практичне заняття (із латин. *practicos* – діяльний) – навчальне заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами теоретичних положень дисципліни та формує вміння й навички їх практичного застосування.

Основна його дидактична мета – закріплення та деталізація наукових знань, а головне – вироблення у студентів умінь і навичок.

Практичні заняття забезпечують:

- 1) розуміння студентами необхідності володіння базовими теоретичними знаннями;
- 2) поглиблення й уточнення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- 3) усвідомлення необхідності вироблення вмінь і навичок, які мають професійну спрямованість;
- 4) навчання студентів раціональних методів оволодіння вміннями та навичками;
- 5) розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців;
- 6) систематичний контроль виконання студентами самостійних практичних завдань.

Загалом практичне заняття має таку *орієнтовну структуру*:

1) вступна частина. Викладач оголошує тему та мету заняття, визначає форми роботи, час на проведення окремих її видів, нагадує основні правила та вимоги, оголошує завдання на наступне заняття зі стислою аргументацією (це зумовлене тим, що на початку заняття студенти уважніші). Вступна частина проходить динамічно;

2) стисле узагальнення найголовніших науково-практичних положень, які мають бути базовими для наступної роботи практичного характеру. Воно залежить від складності навчального матеріалу й здійснюється викладачем чи підготовленим студентом. Після узагальнення педагог відповідає на окремі теоретичні запитання, які виникли в студентів. Цей процес також має відбуватись оперативно. Викладач може порекомендувати студентам літературні джерела або перенести докладне пояснення на консультацію;

3) запланована практична частина. За встановленим регламентом студенти виконують завдання, які їм підготував викладач;

4) підсумки заняття. Завершальне слово викладача щодо знань і вмінь, яких набули студенти.

В основі практичних занять із соціально-педагогічних дисциплін лежать бесіда, виступи, розгляд соціально-педагогічних ситуацій, розробка соціальних проєктів, тренінг, мікророзробки, дидактичні ігри тощо. Переважання певних видів діяльності під час заняття зумовлює вид практичного заняття. Розглянемо методичні особливості їх проведення.

I. Практичне заняття за сценарієм сеінару у вигляді бесіди (сеінари «запитання – відповідь», обміну інформацією).

II. Практичне заняття за сценарієм семінару виголошення доповідей. Відрізняється від семінару тим, що студенти презентують не фундаментальні наукові доповіді, а значно коротші виступи практичного спрямування.

III. Практичне заняття на основі кейс-навчання (кейс-стаді, ситуаційне навчання). «Кейси» як спосіб навчання вперше почали використовуватися на початку ХХ ст. в Гарвардському університеті під час підготовки юристів, медиків, економістів.

Назва кейс-навчання походить від англійського терміна «case-study», що буквально перекладається як «вивчення ситуації (випадку)». В його основі лежить аналіз конкретних ситуацій, тобто глибоке і детальне дослідження реальної або імітованої ситуації, що виконується з метою виявлення її окремих і (або) загальних характерних особливостей. Кейс-навчання розвиває здатність студентів приймати професійні рішення.

Під кейсом у МВСПД розуміється опис соціально-педагогічної дійсності. Зміст кейсів передає сутність основних соціально-педагогічних понять, проблеми та дилеми, з якими стикається в професійній діяльності соціальний педагог.

Використання кейсів під час практичних занять має ряд переваг:

- формує реалістичний погляд на соціально-педагогічну дійсність або реалії, які важливі для соціально-педагогічної роботи;

- дає змогу студентам комплексно аналізувати основні соціально-педагогічні явища та поняття;

- загострює увагу студентів на актуальних питаннях професійної діяльності, залучає до аналізу та розв'язання проблемних соціально-педагогічних ситуацій;

- надає можливість студентам дискутувати про теоретичні узагальнення на основі конкретних випадків і застосовуючи для цього аналізу теоретичні знання;

- формує у студента вміння і навички *аналізувати* (визначати складові елементи, яким чином вони розміщені й пов'язані між собою), *синтезувати* (отримувати невідомі раніше дані), *оцінювати* (розбиратись у проблемі, знаходити помилки, зважувати прийняті рішення), *розуміти* (переводити інформацію в більш значиму форму, пояснювати її, передбачати, робити висновки), *ідентифікувати* (використовувати вивчені терміни, поняття, категорії, способи дій), *використовувати* знання для розв'язання нових завдань і нових ситуацій;

- допомагає здійснювати пошук певних можливих варіантів виходу із ситуації, що формує в студента «банк» умінь, фактів тощо, які можуть знадобитися йому в професійній діяльності.

Але необхідно звертати увагу і на слабкі місця у використанні кейсів:

- вони часто бувають неконкретними, розпливчастими, позбавленими реальності, проблемності й істотної інформації, яка б давала можливість провести вдумливий аналіз та обґрунтувати прийняття соціально-педагогічного рішення;

- використання кейсів вимагає значної кількості часу на занятті;

- потребує організаторських умінь від викладача, знань і досвіду, щоб допомогти студентам зрозуміти, проаналізувати кейс і прийняти адекватне рішення, відмовитися від стереотипних поглядів.

У роботі з кейсами необхідно враховувати їх різновиди та вимоги до створення.

IV. Практичне заняття зі створення соціально-педагогічних проектів. Проект (із латин. – кинутий наперед) – задум організації чого-небудь. Дидактично та методично обґрунтував на початку ХХ ст. американський педагог В. Кілпатрик, маючи на меті зблизити процес навчання з життям.

У фаховій підготовці соціальних педагогів, враховуючи не тільки педагогічну, а й соціальну спрямованість навчальних дисциплін, під час їх викладання широко використовується розробка соціально-педагогічних проектів. Під *соціально-педагогічним проектом* розуміється детально сплановане розв'язання соціально-педагогічної проблеми.

Для нього характерна наявність:

- конкретної мети щодо вирішення означеної соціально-педагогічної проблеми. Мета, як правило, має елемент новизни;

- заходів і ресурсів, що спрямовані на досягнення мети;

- очікуваних результатів і кінцевих продуктів; – добре спланованого графіка роботи та бюджету.

V. Практичне заняття з використанням мікрОВикладання (ділової імітаційної гри). *МікрОВикладання* – це цілеспрямоване та систематичне відпрацювання в студентів викладацьких умінь і навичок.

Для цього виду практичних занять *властиво*:

- діяльнісний характер відтворення знань з методики викладання. Студенти, проводячи фрагмент заняття, демонструють уміння доцільно використовувати набуті знання та досвід викладання, який спостерігали у ході власної професійної підготовки;
- виникнення ситуацій необхідності прийняття незапланованих рішень. Студентам доводиться швидко реагувати на неочікувані випадки (організаційні, змістові), запитання тощо;
- відтворення та повторення знань із навчальних дисциплін щодо яких проводиться мікровикладання. Студенти пригадують основні поняття, використовують їх у незвичній ситуації;
- створення сприятливого середовища для формування у майбутнього викладача умінь із усіх необхідних видів діяльності: проєктувальної, організаційної, інформаційної, методичної, корекційної, аналітичної;
- інтерактивний характер навчання. Студенти, спостерігаючи й обговорюючи дії товаришів, краще їх сприймають, осмислюють, алгоритмізують.

VI. Тренінгове навчальне заняття. *Тренінг* (з англ. – навчання, дресура, тренування) – форма заняття, заснована на використанні інтерактивних методів навчання, за якої створюються умови для поглиблення, усвідомлення й отримання нових знань та формування практичних умінь і навичок.

Навчання в межах тренінгу дає змогу учасникам учитись обмінюватись один із одним інформацією та висловлювати власну думку, говорити та слухати, приймати рішення, обговорювати й спільно вирішувати проблеми, розвивати особистісні та соціальні навички.

VII. Практичне заняття у формі майстер-класу. Майстер-клас – одна з ефективних форм розповсюдження педагогом власного досвіду. Він здавна використовувався в різних сферах діяльності людини, переважно виробничої. Сьогодні набув поширення в гуманітарній галузі, зокрема педагогічній і соціально-педагогічній.

Поняття «майстер-клас» трактується вченими по-різному. Переважно він розуміється як особлива форма навчального заняття, яка заснована на діях показу і демонстрації досвіду творчого та якісного вирішення певних професійних завдань.

Основною умовою успішного й ефективного майстер-класу є наявність педагога (викладача, соціального педагога) – майстра своєї справи, фахівця, що досяг високого рівня в певній сфері діяльності, має яскраву індивідуальність, власний підхід до професійної діяльності, заслужив визнання.

8. Специфіка проведення лабораторних занять із соціально-педагогічних дисциплін

Лабораторні заняття (від латин. *laboro* – трудитися, долати труднощі) – це заняття, в основі яких лежить самостійна навчальна робота студентів, експериментальне вивчення теорії, оволодіння методами науково-дослідницького збагачення досвідом і підготовкою до практичної діяльності.

Вони виникли як необхідність опанування точними, природничими та технічними науками. Заняття проводились у спеціально обладнаних лабораторіях.

Лабораторні заняття фіксуються в навчальному плані. Вони передбачають поділ академічної групи (чисельністю понад 20 осіб) на дві підгрупи.

Основні завдання лабораторних занять:

1. Поглиблення й уточнення знань, здобутих на лекціях і в ході самостійної роботи.
2. Формування професійних умінь, а також навичок планування діяльності, аналізу й узагальнень.
3. Опанування комп'ютерною технікою.
4. Здобуття первинного досвіду професійної діяльності.

У викладанні соціально-педагогічних дисциплін лабораторні заняття передбачають:

I. Безпосереднє ознайомлення з професійною діяльністю (наприклад, соціального педагога в школі) під час екскурсій, соціально-педагогічних експедицій.

II. Заняття, які потребують самостійної роботи студентів під наглядом викладача (наприклад, із комп'ютером).

Завдання під час лабораторних занять можуть ставитись і фронтально, й індивідуалізовано.

9. Вимоги до складання плану-конспекту практичного, семінарського, лабораторного заняття

Процес підготовки навчальних занять є доволі складним і комплексним. Вимоги до попередньої роботи викладача:

- докладний аналіз теми заняття, змісту та логіки вивчення навчального матеріалу, формулювання мети;
- визначення обсягу й особливостей знань, які мають засвоїти студенти, необхідність демонстрування предмета, явища, зображення, схеми тощо. Здійснення специфікації – перелік уявлень, фактів, законів, гіпотез, які повинні вивчатися під час заняття;
- відбір відповідних форм, методів, прийомів, дидактичних засобів та аналіз їх можливостей щодо реалізації мети заняття;
- визначення на якому попередньому пізнавальному досвіді студентів відбуватиметься вивчення кожного питання теми.

Детальніше зупинимося на характеристиці головних етапів підготовчої роботи викладача.

I. Логічне структурування змісту навчального матеріалу. Навчальний матеріал, який засвоюється під час занять, поділяється на певні частини навчальною програмою і безпосередньо самим викладачем. Його структурування може бути:

- формальним – на економні й оптимальні відрізки для швидкого заучування;
- логічним – на економні й оптимальні відрізки на основі внутрішніх логічних зв'язків, відношень, понять, предметів та образів.

Логіка подачі навчального матеріалу переважно дедуктивна: спочатку розглядаються загальні поняття, а потім часткові (не можна говорити про проблемне навчання, не знаючи, що таке навчання).

Логічне структурування допомагає усвідомлювати і формувати системні знання, а також безпосередньо впливає на цілетворення в підготовці практичних, семінарських, лабораторних занять. Воно проявляється у двох аспектах:

- 1) визначенні дидактичної мети заняття загалом;
- 2) формулюванні цільових завдань до окремих структурних компонентів заняття.

II. Цілетворення. Мета і цільові завдання навчального заняття. Мета – ідеальне, уявне передбачення результату діяльності. Вона фактично скеровує всю навчальну роботу під час заняття.

Мета повинна бути конкретною (зрозуміло висвітлювати хто і що має роботи); вимірюваною (передбачати певний обсяг праці); прийнятною (орієнтуватися на прагнення її виконання); реалістичною (обсяг роботи має базуватися на можливостях її реалізації); визначеною у часі (скільки триватиме робота).

Загалом мета має бути *діагностичною*, тобто сформульованою так, щоб містила в собі інформацію про конкретний кінцевий результат навчання під час заняття.

Вимоги до формулювання мети навчального заняття.

Зміст мети має:

- обумовлювати результат, тобто спрямовуватися на формування діагностичної особистісної якості. Зокрема, це можуть бути *знання, уміння, навички, компетентності, відношення, пізнавальні процеси та властивості* тощо;

- процесуально спрямовуватися на особистість студента. Ці дії можуть відображати окремі ланки процесу засвоєння знань і фіксуватися словами *«сформувати», «узагальнити», «відтворити», «систематизувати», «застосувати», «визначити рівень»* тощо. В жодному разі мета не повинна відображати дії викладача, які здійснює лише він – *«пояснити», «повідомити», «роз'яснити»* і т. д.;

- коротко та лаконічно формулюватися. Наприклад, *«Узагальнити знання про лекцію як форму організації навчання у ВНЗ»*.

Під час заняття викладач працює з певною кількістю понять, термінів, явищ, які формують системні знання про основний предмет теми. Така діяльність має свої цільові завдання, зміст і форму руху змісту до результату (мети). Зміст цільових завдань (тобто, проміжних результатів) і їхня кількість визначається структурою змісту матеріалу, який необхідно вивчити під час заняття. Вимоги до формулювання цільових завдань аналогічні до формулювання мети.

Якщо результат навчання повністю збігається з його метою та завданнями, то можна зробити висновок про високу ефективність навчальної роботи у вигляді такого твердження: *мета заняття повністю досягнута. Усе, що використав викладач в ході проведення заняття (зміст, засоби та методи навчання, ФОПД), було доцільним, а тому й раціональним.*

III. Структурні компоненти плану-конспекту практичного (семінарського, лабораторного) заняття:

1. Титульна сторінка (навчальна дисципліна, тема; прізвище викладача; група; дата, рік).

2. Зміст плану-конспекту:

а) вступна частина:

- тема та мета заняття;
- перелік основних понять, які будуть розглядатися під час заняття; – план (перелік основних питань, які розглядаються під час заняття); б) табличне представлення заняття;

Зразок

Номер і зміст цільового завдання	Орієнтовне дозування часу	Основні методи викладання	Основні засоби навчання	ФОПД
Вказуються конкретні завдання відповідно до кожного пункту плану	Проектується кількість часу, який відводиться на розгляд питання	Вказуються основні методи викладання під час обговорення питання	Вказуються основні засоби навчання під час розгляду питання	Вказуються основні ФОПД під час обговорення питання

в) хід заняття (основна частина): – вступне слово викладача;

- зміст виконання цільових завдань першого пункту плану:
  - глосарій (словник основних понять);
  - опорний зміст навчального матеріалу;
  - послідовність, сценарії та способи використання методів, форм, засобів навчальної роботи (їхня кількість відповідає кількості цільових завдань першого пункту плану);
- підсумкове слово викладача з першого пункту плану (аналогічно до пунктів 2–3 описуються інші пункти плану);

г) заключна частина. Підсумкове слово викладача щодо виконання мети й завдань заняття;

г) перелік основної використаної літератури.

Зразок фрагмента плану-конспекту наведено в Додатку 14.

IV. Технологічні картки занять. Замість плану-конспекту викладачі використовують і технологічні картки занять. У них після вказівки теми, мети й завдань, плану заняття заповнюється таблиця.

Зразок

ЦЗ	Час, хв	Зміст діяльності викладача	Зміст дій студентів
ЦЗ-1	5	Вступ – з'ясування цілі та завдань заняття, окреслення програми дій.	
ЦЗ-2	10	Організація роботи в групах – поділ студентів на мікрогрупи, праця з міні-кейсами, спостереження за діяльністю, підбиття підсумків.	Робота з кейсами в мікрогрупах, заповнення спільних рішень, представлення результатів.
ЦЗ-3	15	Робота парами – поділ студентів на пари, взаємоперевірка понять (вказуються які), вибіркове оцінювання виконаної роботи.	Праця студентів у парах. Виставлення оцінок один одному за знання й усвідомлення сутності понять.